

Városok és tanyák az Alföldön¹

BECSEI JÓZSEF

Bevezető

Mivel e tanulmány a városok szerepkörével, s ezen belül is elsősorban az alföldi városok kérdéseivel foglalkozik, s benne a szerepkörből, a foglalkozási–társadalmi szerkezetből megállapítható típusokról esik szó, ezért mindenképp azt a kérdést kell feltennünk, hogy a településföldrajz mit ért a város fogalmán. Ezzel kapcsolatban idéznünk kell MENDŐL TIBOR klasszikusnak ítélt városdefinícióját: „...a város a területi munkamegosztás jellegzetes településformája, mégpedig a területi munkamegosztásban a központi – tehát vagy a területet intenzívebben kihasználó, vagy pedig a kevésbé mindennapi szükségleteket ellátó – tevékenységekre specializálódott település” (MENDŐL T. 1963).

Most már az a további kérdés, hogy ma mit tekintünk „központi tevékenységnek”? A városképző funkciók ugyanis időről időre módosulnak, mégpedig mindenképp a gazdasági fejlődés országoként és régióként eltérő módja következtében. Ami egy adott korban, vagy adott országban központi tevékenységként definiálható, az egy másik időszakban, vagy a Föld más táján már nem tekinthető annak.

Napjainkban hazánkban a központi helyek között az egyik – talán a legfontosabb – differenciáló tényező az, hogy az adott település mennyire gyűjtőpontja az innovációnak, amely alatt egyrészt magát az innovatív tevékenységet, másrészt az ahhoz szorosan kapcsolódó, a funkcionalitást biztosító széles körű szervezeti- és intézményrendszert is értenünk kell. Az elvi megfontolások és tapasztalatok, de az egyre gyarapodó tudományos feldolgozások is azt mutatják, hogy a központi tevékenység legfontosabb formája az innováció, amelyből minél több koncentráliódik egy településben, annál inkább válik az központjává kisebb vagy nagyobb térségnek.

A központi szerepkör természetesen kétoldalú munkamegosztást feltételez: egyrészt vidéken olyan típusú tevékenységek folynak, amelyeknek eredményeire a központ rá van utalva, másrészt a központ olyan funkciókat koncentráli, amelyekre vidék nem képes, s ezért azokat a vidéki lakos a központban veheti csak igénybe. E funkciók vagy csak a központban „használhatók”, azaz értük a központba kell utazni, vagy „termékeiket” a központ szétterjeszti. Ebből világosan következik, hogy város és vidék ugyanazon település-hálózati egység két elválaszthatatlan eleme. A közöttük lévő kapcsolat számszerűsítése, objektíválása nehezen megoldható feladat. Különösen az új elemek és jelenségek felbuklásának kezdeti időszakában az, hiszen egyrészt az új jelenségek mennyiségi ismérveivel is rendelkezniünk kell, másrészt arra is szükség van, hogy azok térbeli kiterjedéséről, hatásterületéről is információink legyenek.

Napjainkban a kérdés tudományos vizsgálatát mindenképp a gazdaság és a társadalom modernizációjában megjelenő olyan új folyamatok ösztönzik (RECHNITZER J. 1994), amelyeknek legelső tudományos feldolgozásai szerint hazánk különböző területi egységei között már a kezdeti időszakban is jelentős színvonalbeli különbségek alakultak ki, s így az ország térszerkezetében nagyon eltérő fejlettségű egységekből áll.

Az egyes, kisebb-nagyobb mértékben elkülönülő földrajzi tereken belül az átalakulás „élvonalában” általában a városok haladnak, s így az egy térségi egységbe besorolt területeken belül is különbségek állnak

¹ A tanulmány a T 4511 és T 4512 sz. OTKA kutatási témák keretében készült.

fenn a központ (város) és vidéke között, bár elvileg a városok adottságai jobbák a területi növekedési pólus szerepkör betöltésére, mint az őket körülvevő rurális térségeké, ezért valamely terület fejlettségi szintjét jól jellemezheti városaink fejlettsége és az adott térség városodottságának általános mutatói.

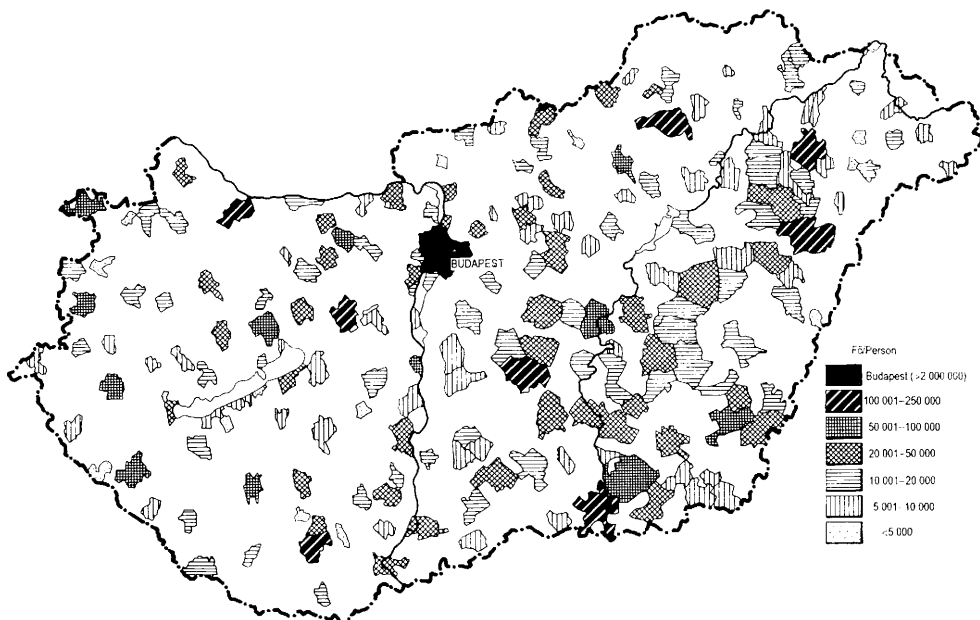
A fent elmondottak alapján az Alföldet és ezen belül az alföldi városokat is az ország legelmaradottabb régiójaként szokás jellemezni. Ez az értékelés alapján a realitás talaján áll, de eközben elfeledkezünk olyan pozitív jegyekről és adottságokról, amelyek minden „elmarasztaló” jelző ellenére tartósan jelen vannak a nagytájunkon. Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy az ország más nagytérségeitől sajnálatos módon nagyon élesen elhatárolható magyarországi nagyrégióban, az Alföldön milyen az a központrendszer, az a város-hálózat, amely innovációhordozó szerepet kellene, hogy betöltsön. Így mindenképp e dolgozatban e központrendszer mennyiségi jellemzőit, mibenlétét, s belső struktúráját szükséges elemeznünk és értelmeznünk.

Az alföldi városok helye a magyar városállományban

Magyarország városainak a száma az utóbbi évtizedben jelentősen gyarapodott. E gyarapodás nem csak annak köszönhető, hogy a várossá nyilvánított települések a városodás tekintetében olyan gyorsan fejlődtek, amilyen nagy számban lettek igazgatásilag városok, hanem egyrészt annak, hogy a korábbi szigorú várossá nyilvánítási feltételeken könnyítettek, másrészt pedig politikai elhatározás juttatott egyes falvakat városi ranghoz. Így városi rangot kaptak az olyan települések is, amelyek valóban megfelelnek a fenti településföldrajzi kritériumnak, azonban több olyan is akad közöttük, amelyek ténylegesen nem látnak el városi funkciókat, nem tudják betölteni a központ szerepkörét. (Ez utóbbi „városok” még az alapvető, a központként való funkcionálás követelményeinek sem felelnek meg, nem beszélve a várossá válás korábbi, különféle ellátottsági értékekhez – pl. a megfelelő szintű infrastrukturális ellátottsághoz – kötődő feltételeiről.) Az utóbbi kritériumok alapján még súlyosabb ítéletet kellene mondani a várossá nyilvánítások hazai gyakorlatáról.

A magyar városok „családja” 1995. november 1-jén – Budapestet leszámítva – 199 tagból állt (1. ábra). Közülük 54-et 1986. január 1. és 1990. december 31. között nyilvánítottak várossá, az azóta eltelt öt évben újabb 35 település kapott városi rangot. Kétségtelen tény, hogy így városhálózatunk arányosabbá vált, csökkent a város nélküli kistérségek száma, jelentősen nőtt a városi népesség nagysága. Jelenleg az ország lakosságának 63,9%-a él városban. A főváros lakóinak száma 2 016 774 fő (1995), a vidéki városok együttes népessége 4 610 828 fő, így a nem fővárosi lakosok 55,2%-a él városokban. Az ország vidéki városainak 47,2%-a (összesen 94) található az Alföldön, bennük él a vidéki városi népesség 38,3%-a (1 852 273 fő). Az Alföld lakossága az ország teljes népességének 38,5%-a, az itt élők 61,0%-a városi lakos (2. ábra).

A fenti számok azt mutatják, hogy az Alföld népessége nagyobb arányban város-lakó, mint az ország más tájaié, vagyis *az alföldi városok településhálózaton belüli súlya nagyobb, mint a többi nagyrégióban*. Mindez azt jelenti tehát, hogy az Alföld – ha csupán a településállomány adottságait vesszük alapul – az innováció megteremtése, befogadása és terjesztése tekintetében kedvezőbb helyzetben van, mint Magyarország többi nagyrégiója. Hasonló eredményre juthatunk akkor is, ha a városokat népességszámuk alapján csoportosítjuk (1. táblázat).

1. ábra. Magyarország városainak nagyságrendi kategóriái a lélekszám alapján (1995. nov. 30.)

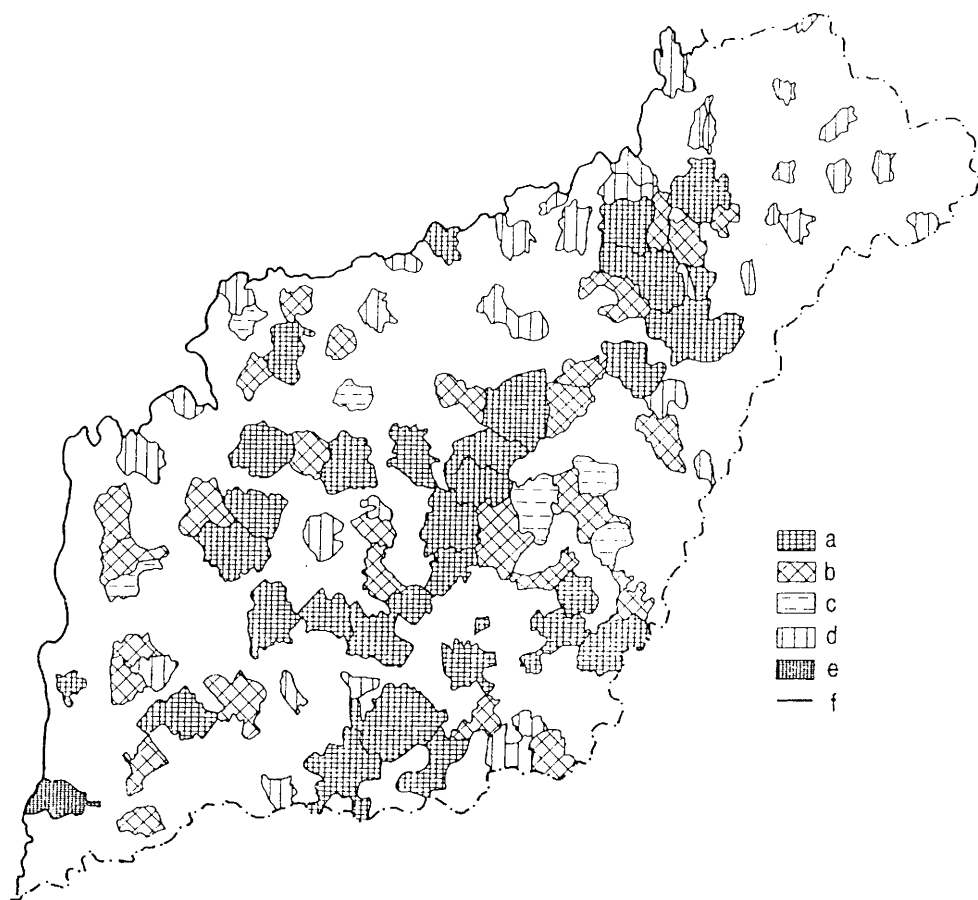
Size categories of urban settlements in Hungary (number of inhabitants as to 30. 11. 1995)

1. táblázat. A városok nagyság szerinti megoszlása Magyarországon (1995)*

Népesség- kategóriák, fő	A városok				A népesség			
	száma		aránya, %		száma		aránya, %	
	összesen	az Alföldön	összesen	az Alföldön	összesen	az Alföldön	összesen	az Alföldön
2 224-5 000	14	4	7,0	4,3	51 776	15 409	1,1	0,8
5 001-10 000	58	32	29,1	34,0	429 665	45 205	9,3	2,4
10 001-20 000	66	34	34,3	36,2	949 725	475 060	20,7	25,6
20 001-30 000	23	11	11,9	11,7	566 428	272 634	12,4	14,7
30 001-50 000	17	6	8,8	6,4	619 320	242 644	13,5	13,1
50 000-100 000	12	3	6,2	3,2	784 933	197 117	17,1	10,6
100 000 felett	8	4	4,1	4,3	1 208 081	604 204	26,3	12,6
Összesen:	193	94**	100,0	100,0	4 610 828	1 852 273	100,0	100,0

* Budapest nélkül

** Mezőkövesd nélkül

2. ábra. Az Alföld városai jogállás szerint, 1994. – a = városi rangú mezőváros; b = kismezőváros; c = városi rang nélküli kismezőváros; d = ma már városi rangú község; e = város, amely korábban nem volt mezőváros; f = az Alföld régióhatára

Legal status of the towns in the Great Hungarian Plain (Alföld), 1994. – a = market town, at present incorporated town; b = smaller market town; c = smaller market town, at present non-incorporated; d = former village, at present incorporated town; e = urban settlement, not a market town previously; f = boundary of the Great Plain

Amennyiben elismerjük azt, hogy a népesebb városok vonzásköre nagyobb, mint a kevésbé népeseké, s így a vonzásterületre gyakorolt kisugárzó hatásuk is erősebb, akkor az is megállapítható, hogy az Alföld jobb helyzetben van, mint az ország egyéb tájai, hiszen itt a népességnek csaknem egyötöde (18,8%) él 100 000 főnél nagyobb lélekszámú városokban, míg a többi területen ez az arány csupán 11,8%. A következő nagyságrendet (50 001–100 000 fő) képviselő városok esetében az Alföld helyzete rosszabb, a többi kategóriában azonban alig van eltérés az egyes területek népességarányai között.

Az alföldi város földrajzi sajátosságai

Az alföldi város kérdéseivel a harmincas évek végén főként ERDEI Ferenc (1939) munkája és MENDŐL Tibor (1936) tanulmánya foglalkozott, s ők ketten tettek máig érvényes megállapításokat az alföldi város mibenlétéről. ERDEI az alföldi várost elsősorban mint *társadalmat* értelmezte. Véleménye szerint az alföldi város 1. *agrárváros* és 2. *tanyás város*.

Míndez ERDEI értelmezésében azt jelentette, hogy az itt élők foglalkozásában a vezető ágazat az agrártevékenység, továbbá a zárt település és a tanyavilág népessége egy társadalmi egységet alkot. Ezen az alapon ERDEI az alföldi mezővárosoknak két nagy csoportját különítette el (függetlenül attól, hogy azok városi joggal rendelkeztek-e vagy nem). Az egyiket *mezővárosok* csoportjának nevezte, míg a másik a *kismezővárosok* nevet viselte. Az első csoportba 31, míg a másodikba 33 települést sorolt be. (Baja ERDEI szerint nem tartozott az agrárvárosok közé. Az általa besoroltak közül ma öt – Dévaványa, Füzesgyarmat, Vésztő, Fülöpszállás és Jászládány – nem rendelkezik városi ranggal, míg Gyoma és Endrőd egyesülésük következtében egy várossá vált.)

A zárt település

MENDŐL a település és a táj viszonyát értelmezve úgy vélekedett, hogy a tanya önálló település, továbbá az alföldi városok belső struktúráját elemezve elkülönítette egymástól a kül- és a belterületet. Ebben az értelmezésben már közel sem mutatkoztak olyan erősen agrárjellegűeknek az alföldi városok, mint ahogy azt ERDEI állította (MENDŐL T. 1935). Mindkét elemzés és értelmezés alapján viszont megállapítható, hogy az alföldi városokban az agrárelem jelenléte településjelleg meghatározó volt, s az alföldi városok szerkezetileg egy kisebb–nagyobb kiterjedésű városi elemből és egy faluból tevődtek össze, amely utóbbiak a külterületen a tanyaövezet követett. *Az alföldi város nem csak morfológiailag, hanem a morfológiai elemeket meghatározó társadalmi csoportok alapján is egymástól jól elkülöníthető övezetekre tagolódott.*

Az alföldi várost közigazgatási szempontból az alábbi nagyobb szerkezeti egységekre bontotta: 1. a külterület vagy határ, 2. a kertségek övezete, 3. a zárt település vagy belterület, amelyen belül meg kell különböztetni: *a)* a városmagot és *b)* a falusias burkot.

MENDŐL a zárt településen belül olyan *formaelemeket* és *formacsoportokat* állapított meg, amelyek a települések szerkezetének vizsgálatakor ma is településföldrajzi alapkategóriáknak számítanak. A *zárt település formaelemeit* két szempont alapján csoportosította. Egyrészt *a horizontális zártság és a vertikális tagolódás, valamint a telkek beépítettsége* szerint: másrészt az üzletek jelleg szerinti elkülönülése alapján. Az első csoporton belül megkülönböztetett *a)* emeletes házakat (földszintes; magas földszintes; egy, két, három és több emeletes épületeket), *b)* (kispolgári) sorházakat, *c)* hézagos (kispolgári) házsorokat, *d)* falusias háztípusokat és *e)* hóstáti háztípusokat. *Az üzletek jellegük szerint lehetnek: a)* falusias üzlettípusba, *b)* lakónegyedek üzlettípusába, *c)* piactéri típusba, *d)* nagyvárosi típusba és *e)* city-típusba tartozók.

A zárt település formacsoportjai (MENDÖL alapján) a következők:

1. hóstát; 2. a falu formacsoportja; 3. félagrár formacsoport; 4. kisvárosi zárt lakónegyed; 5. kisvárosi üzletnegyed; 6. nagyvárosi formacsoport, ezen belül *a*) nagyvárosi lakónegyed; *b*) nagyvárosi üzletnegyed (nagyvárosi lakónegyedek főútvonal mentén és zárt üzletsorok); *c*) city; 7. villanegyedek; 8. iparforgalmi öv, nagyipari és nagykereskedelmi vállalatok telepei; 9. nagy helyigényű közintézmények.

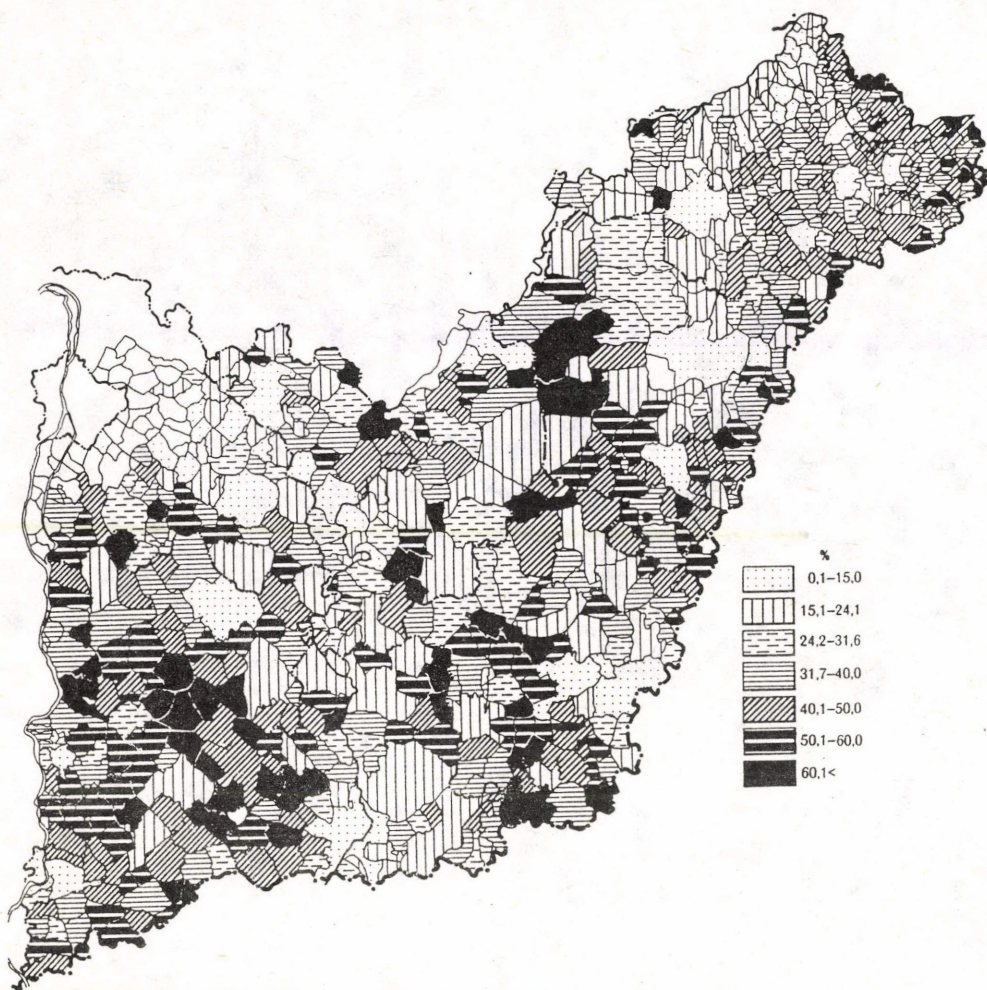
Az azóta eltelt évtizedek során azonban az Alföldön is lényegesen módosultak a gazdasági és társadalmi viszonyok, ennek következtében az itt élő társadalom és a települési struktúra is átalakult. Az elmúlt években elvégzett vizsgálatok (BECSEI J. 1983) megmutatták, hogy mára az alföldi városok elvesztették agrárjellegüket, s a tanyarendszer felszámolódásával lényegében megszűnt a tanyás jellegük is.

Az változások egyik fontos sajátossága, hogy *a társadalmi átalakulás üteme mindig gyorsabb, mint a morfológiai elemeké és együtteseké, emiatt diszharmonia alakult ki a települések funkciói és az azokat szolgáló térbeli morfológiai együttesek között.* Minél gyorsabban fejlődött egy város, ez az ellentmondás annál élesebben jelentkezett, de mára a városok növekedése és rekonstrukciója következtében ezt a diszharmoniót éppen ezekben a városokban sikerült a leginkább megszüntetni.

Lényegesen módosult az alföldi városállomány összetétele is. Az ERDEI-féle mezővárosok túlnyomó többsége azóta hivatalosan is városi rangot kapott (csupán öt nem rendelkezik ilyennel, ellenben 29 olyan város született az Alföldön, amely korábban nem szerepelt a mezővárosok sorában). (Azt is meg kell jegyezni, hogy a 29 új város közül 13 Szabolcs–Szatmár–Bereg megye területére esik, ahol a történelmi fejlődés következtében aprófalvas települési rend alakult ki és a mezővárosi típusú fejlődésre csak a Nyírség Ny-i területein került sor.)

Az alföldi városhálózat helyének a meghatározásánál arra is figyelniünk kell, hogy mennyiben módosult annak a társadalomnak az egésze, amelybe a városok társadalma is beletartozik, vagyis milyen átalakuláson ment át az Alföld népessége. Ezt a folyamatot a társadalmi-foglalkozási szerkezet változásának érzékeltetésével jellemezhetjük a legjobban. 1990-ig az átalakulás általános trendje az volt, hogy csökkent az ipari- és építőipari ágazat foglalkoztatottjainak az aránya (1990-ben alig 37,9%), tovább csökkent az agrárágazatban dolgozók hányada (1990-ben már csak 15,6%-ot tett ki), miközben a többi anyagi ágazat valamelyest növelte foglalkoztatottjainak a számát és arányát (21,2%-ra).

Különösen jelentős növekedést mutat a szolgáltatási ágazat, hiszen 1990-ben az ipar és építőipar mögött a második ágazattá (25,3%) lépett elő. Ezen belül a személyi és gazdasági szolgáltatások aránya 4,1%-ot tett ki, a közösségi, közigazgatási szolgáltatás 6,1%-ot ért el, míg az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás a munkavállalók 15,1%-át foglalkoztatta. Külön is hangsúlyozni kell, hogy a szellemi keresők aránya jelentős növekedés után 1990-ben már 30,8%-os értéket mutatott. Összességében tehát *megállapítható, hogy az Alföld társadalma a foglalkozási struktúra változása alapján elindult azon az úton, amely az országos általános folyamatokat jellemezi.* Azt viszont hangsúlyoznunk kell, hogy e változások élén a városok – közülük is elsősorban a nagyobb városok – haladtak (3–4. ábra).

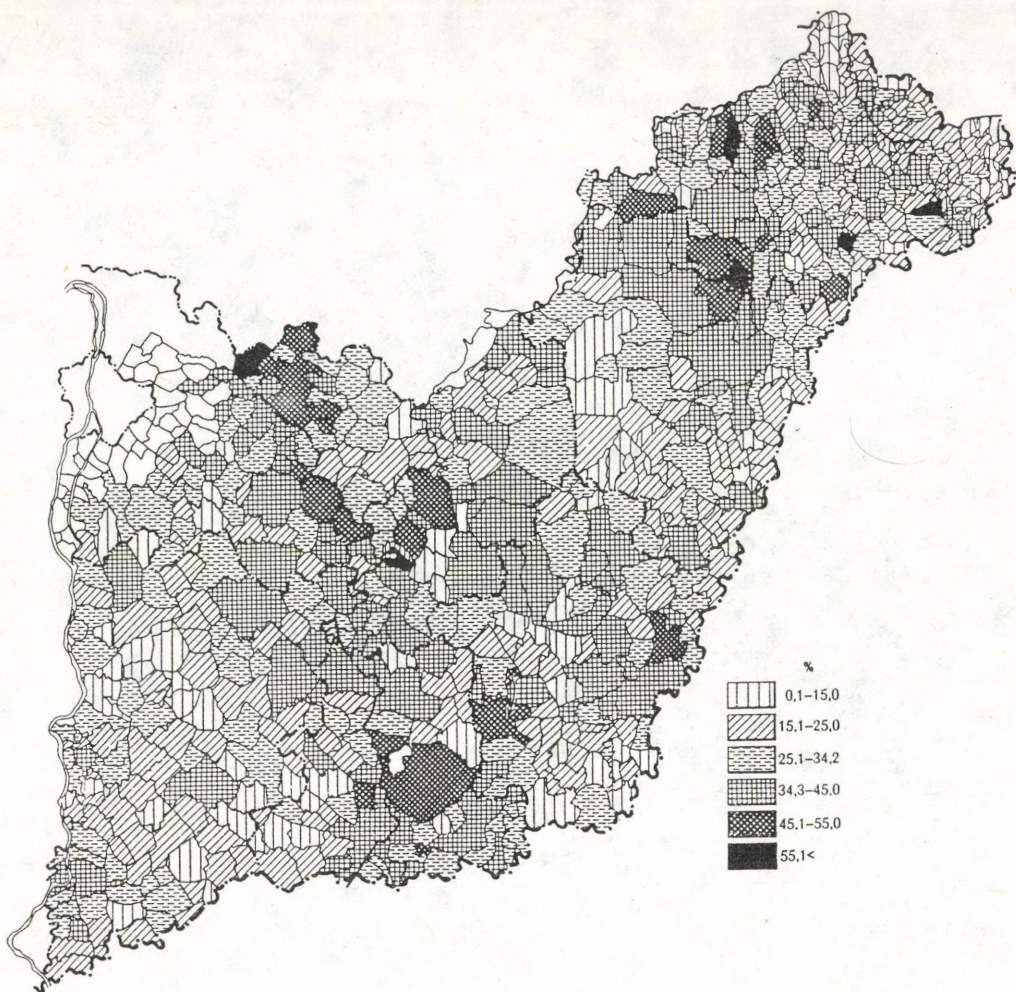

3. ábra. A mezőgazdasági aktív keresők részesedése az összes keresőből az Alföld településein, 1990.

Share of the active earners in agriculture within the total active population in the settlements of the Great Plain, 1990

A népesség társadalmi–foglalkozási struktúrájára vonatkozóan pontos adatok csak 1990-ből állnak rendelkezésünkre, ami a valódi helyzet pontos értékelését megnehezíti. Az azóta eltelt mintegy fél évtized ugyanis a gazdasági modernizáció induló időszakának tekinthető, amelynek során a gazdaság szerkezete lényegesen módosult, s ennek következtében átalakult a lakosság társadalmi–foglalkozási szerkezete is. A rendelkezésünkre álló időszakai statisztikai adatok alapján viszont néhány új tendencia már kirajzolódik.

A csak alföldi területet magában foglaló megyékben (Bács–Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú–Bihar, Jász–Nagykun–Szolnok, Szabolcs–Szatmár–Bereg) a foglalkoztatottak száma 1990 és 1993 között 44,3%-kal csökkent (1 231 447 főről 686 059 főre). Ekkor (1993) kisebb mértékű visszaesés után a mező- és erdőgazdaságban dolgozók aránya 12,5%-ot tett ki (a csökkenés 3,1%-os volt), tovább csökkent (37,9%-ról 35,2%-ra) az ipar és az építőipar foglalkoztatottainak aránya is. Ezzel szemben a közigazgatási, egészségügyi, szociális,

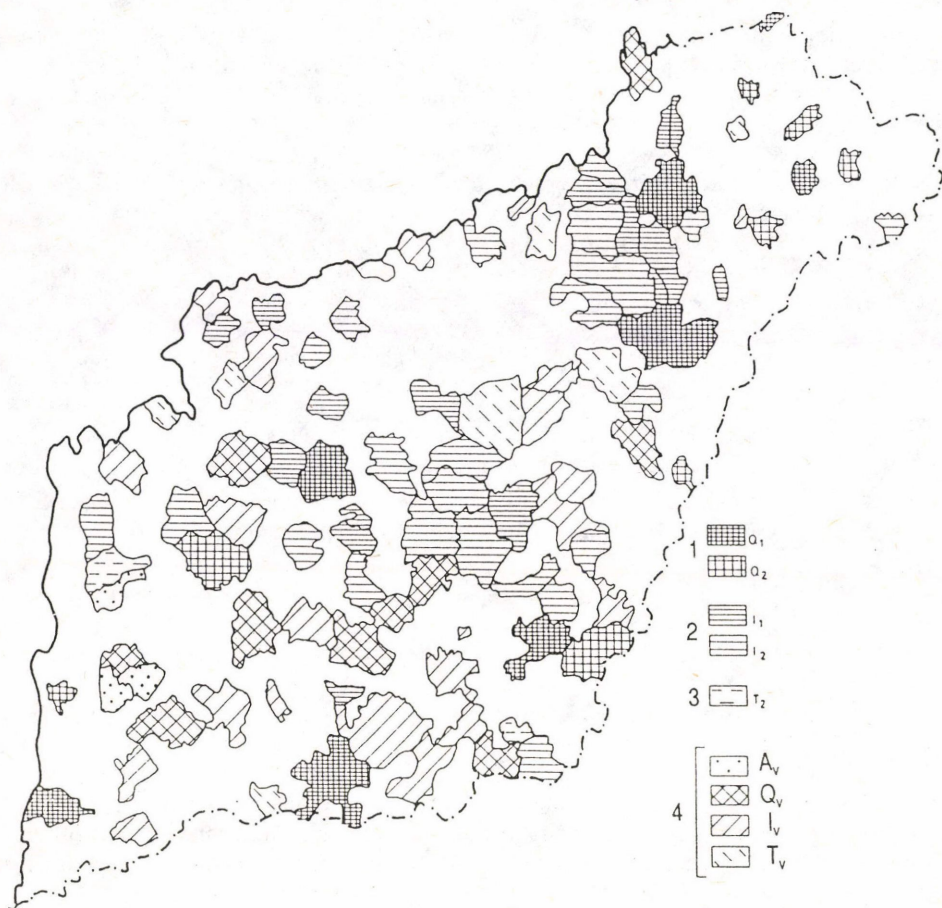

4. ábra. Az ipari és építőipari aktív keresők részesedése az összes keresőből az Alföld településein, 1990.

Share of the active earners in the industry and building industry within the total active population in the settlements of the Great Plain, 1990

kulturális és egyéb közösségi, társadalmi szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya 21,2%-ról 29,6%-ra emelkedett. A két nagy termelő ágazatban (ipar és mezőgazdaság) tehát a foglalkoztatottnak már kevesebb mint 50%-a (47,7%) dolgozott 1993-ban. Az anyagi és nem anyagi szolgáltatások jelentős „térhódítása” mellett hasonló folyamatot figyelhetünk meg a szellemi foglalkoztatottak arányának (30,8%-ról 35,5%-ra való) növekedésében is.

Amennyiben – az 1990-es adatok alapján – a négy fő ágazat (agrár, ipari, terciér, kvaterner) szerint foglalkozási típusokat képezünk (5. ábra), úgy az Alföld városai 9 csoportba sorolhatók be. Az ábrán Heves megye Alföldhöz tartozó városai (Hatvan,

5. ábra. Az alföldi városok típusai a népesség foglalkozási szerkezetére alapítva, 1990. – 1 = Quaternary típusok: Q₁ = erősebb; Q₂ = gyengébb; 2 = Ipari típusok: I₁ = erősebb; I₂ = gyengébb; 3 = Tercier típus: T₂ = gyengébb; 4 = Vegyes típusok: A_v = agrár; Q_v = quaterner; I_v = ipari; T_v = tercier vezető ágazatok

Types of urban settlements by their occupational structure, 1990 – 1 = Quaternary types: Q₁ = marked; Q₂ = weakly expressed; 2 = Industrial types: I₁ = marked; I₂ = weakly expressed; 3 = Tertiary type: T₂ = weakly expressed; 4 = mixed types, with the indication of the dominant sector: A_v = agricultural; Q_v = quaternary; I_v = industrial; T_v = tertiary

Füzesabony), továbbá Borsod–Abaúj–Zemplén megyei városok (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Tiszaújváros, Sárospatak) is szerepelnek. (Mezőkövesd azért, mert ERDEI F. az agrárvárosok közé sorolta.) A csoportok a következők:

a) Quaternary típusok: Q₁ (a szellemi keresők aránya 40% feletti és ez legalább 10%-kal meghaladja a második ágazat arányát), ide tartozik a városok 8,1%-a, és Q₂ (a szellemi keresők 30% feletti és ez 5–10%-kal haladja meg a második ágazat arányát), ide tartozik a városok 8,1%-a.

b) Ipari típusok: I_1 (kritérium ugyanaz, mint a Q_1 -nél), ide tartozik a városok 16,2%-a, I_2 (kritérium ugyanaz, mint a Q_2 -nél), ide tartozik a városok 24,2%-a.

c) Tercier típus: T_1 nincs, T_2 (kritérium ugyanaz, mint a Q_2 -nél), ide tartozik a városok 2,0%-a.

d) Vegyes típusok: (a különböző ágazatokban foglalkoztatottak aránya közel azonos értéket képvisel, ezért a „vegyes index” előtt azt az ágazatot tüntettem fel, amelyik a legnagyobb arányt képviseli, azaz a következő altípusok léteznek:

Q_v (ide tartozik a városok 10,1%-a), I_v (ide tartozik a városok 21,2%-a), T_v (ide tartozik a városok 7,1%-a) és A_v , azaz agrár-vegyes (ide tartozik a városok 3,0%-a) (2. táblázat).

2. táblázat. Az alföldi városok fő ágazati típusai*

Típus	Quaterner	Ipari	Tercier	Agrár
Tiszta	Q_1 (8 város, 8,1%)	T_1 (16 város, 16,2%)	T_1 (-)	A_1 (-)
	Q_2 (8 város, 8,1%)	I_2 (24 város, 24,2%)	T_2 (2 város, 2,0%)	A_2 (-)
Vegyes	Q_v (10 város, 10,1%)	I_v (21 város, 21,2%)	T_v (7 város, 7,1%)	A_v (3 város, 3,0%)

*A jelölések magyarázatát l. a szövegben.

Miután napjainkban az önkormányzati tenderekre való áttérés következtében a figyelem mindenekelőtt az egyes települések felé fordul, ezért a helyi települési politikát (a településfejlesztést) mindenekelőtt az érdekli, hogy a nagy társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatok hogyan jelennek meg az egyes településeken belül, vagyis hogyan alakul a településen belüli társadalom struktúrája. A településföldrajzot ezen belül pedig még izgatja az is, hogyan változik a helyi társadalom településen belüli, térbeli elhelyezkedése, településszinten milyen mozgások figyelhetők meg, s ennek következtében milyen szegregációs jelenségek jönnek létre.

Vizsgálataink alapján megállapítható (BECSEI J. 1991, 1993), hogy különbséget kell tennünk a nagyobb népesség számú (mindenekelőtt a megyei városok) és a kisebb lélekszámú városok között a belső szegregálódás mértékében, s e folyamatok intenzitásában. Az elmúlt évtizedekre vonatkozóan ugyanis az alföldi városok társadalmának átalakulásában két nagy periódust különböztethetünk meg. Az első jellegzetessége, hogy a városi népesség agrártársadalomból iparivá alakult át, míg a második periódusban (amely napjainkban is zajlik) ipari társadalomból szolgáltatóvá válik.

A nagyobb városokban a szolgáltatásoknak azok az ágazatai fejlődnek dinamikusan, amelyek a magasabban kvalifikált szellemi munkát követelik meg. Így a legnagyobb vidéki városainkban a szellemi aktív keresők aránya meghaladja a 40%-ot (Szolnok 48,7%, Nyíregyháza 43,8%, Szeged 42,5%, Debrecen 42,3%, Békéscsaba 41,1%, Kecskemét 39,5%), de számos, kisebb lélekszámú alföldi városban (pl. Gyulán, Kalocsán, Berettyóújfalun) is túllépi a 35%-ot.

Az első periódusban a településen belüli társadalmi átstrukturálódás egyik jellegzetessége az volt, hogy a korábban mezőgazdasági jellegű lakóövezetek népessége ipari foglalkozásúvá vált, így az általuk lakott területek egyre nagyobb teret foglaltak el a településen belül, míg az agrárnépesség a városok peremterületeire szorult. Az egykori

30–50%-os agrárnépességi arány a mezőgazdasággal foglalkozók által lakott területeken 5–20%-ra csökkent. Így – bár a város falusias övezete bár külső képében továbbra is őrizte a falusias jelleget – az ott élő népesség már urbánus volt. A város mint települési egység központja általában a szellemi foglalkozásúakat tömörítette, míg a korábbi belső lakóövezet, – amely régebben az agrár népességnek (főként a gazdag parasztoknak) és más városi elemeknek egyaránt otthont adott, – lényegesen átalakult.

A többlakásossá átalakított nagyobb lakóépületek igen gyakran lumpenizálódtak. Bennük magas a nyugdíjasok aránya és igen rosszak az infrastrukturális körülmények. Legnagyobb városainkban a centrumban erős cityképződés indult meg, ugyanakkor megjelentek az új lakótelepek is, amelyek kezdetben a városba költöző mindenféle foglalkozásúaknak otthont adtak, emiatt lakóik között az értelmiségi és a munkás egyaránt megtalálható volt.

Amíg korábban a városi társadalom változására egyrészt az volt a jellemző, hogy foglalkozást váltott (de lakóhelyét kevésbé tudta változtatni), másrészt a népesség térbeli mozgásának meghatározó formája a falvakból városokba való költözés volt, addig a 90-es években ez a beáramlás megszűnt, ellenben a városban élők esetében nem csak újabb foglalkozási átrétegződésének lehetünk a tanúi, hanem körükben jelentős városon belüli területi átcsoportosulások is lezajlanak. A jelenlegi 20 szegregációt egyrészt a vagyoni helyzet, másrészt a foglalkozási összetétel változása motiválja. Ennek következtében alakulnak ki a jobb módúak által lakott villanegyedek, vagy a jobb lakáskörülményeket és infrastrukturális ellátottságot, valamint kedvező környezeti lehetőségeket biztosító területek. A városközpont felé haladva jellemző folyamat a túlnyomó részben értelmiségiek által lakott területek létrejötte.

Jól elkülöníthető területeken tömörülnek az ipari üzemek fizikai munkásai, a városperemeken pedig a mezőgazdasági dolgozók. A lakótelepek egymástól is lényegesen elütő társadalmi csoportokat tömörítenek, akik körében igen gyakori a lumpenizálódás. Amíg korábban a kedvező státus jele lehetett a jó lakótelepi lakás, ma már aki teheti – tehát akinek anyagi lehetősége megengedi –, az elhagyja a lakótelepet. A korábban felépített lakótelepek lakói mára a várostörzs honpolgáiraivá váltak, míg az újabban építettekbe költözők továbbra is idegenként élik meg a városi létet. Közülük kerül ki a legtöbb városi munkanélküli és itt a legtöbb a gyermek. Ezek a lakótelepek zsúfoltak, s közel sem tudják nyújtani mindazokat a kedvező körülményeket, amelyeket egy jól végrehajtott városközpont-rekonstrukció után a városmag. Általában azt mondhatjuk, hogy ezek a lakótelepek a városok peremváros részei, még ha nem is fekszenek messze a városközponttól.

Az alföldi városok egyre határozottabb jellemzője népességük életkor szerinti elkülönülése. Mára ugyanis az Alföld kisebb és nagyobb városaiban egyaránt körülhatárolhatóak azok a főként idősek által lakott területek, amelyek jelen vannak a lakótelepeken éppen úgy, mint a város ősi településrészein. A főként nyugdíjasok által lakott területek népességének legjellemzőbb azonosító jegye, hogy a már nem aktívan dolgozó, de eredeti foglalkozásukra nézve igen különböző társadalmi csoportok tagjai alkotják őket. Közülük azok vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben, akik a korábbi nagygazda-, ill. kispolgári övezetben kialakított síkátorokban élnek, mert az infrastrukturális ellátottság itt a legrosszabb.

A kisebb lélekszámú alföldi városok belső struktúrájára vonatkozó vizsgálatok száma kevés, s így róluk általánosítható kép nehezebben rajzolható meg. E települések társadalmi és morfológiai tagoltsága is egyszerűbb. Nem egy esetben a speciális funkciókból (Gyula, Kalocsa, Mezőhegyes stb.) adódó jegyek határozzák meg a karakterüket.

A tanyarendszer

A politikai–gazdasági rendszerváltás által elindított társadalmi változások hatásai már napjainkban is jelentkeznek, de az erre vonatkozó „mélyfúrások” még hiányoznak. Azt azonban biztonsággal kijelenthetjük, hogy a települési önkormányzatok városaik jövőjének alakításánál csak akkor tudnak helyesen eljárni, ha figyelembe veszik az elmúlt időszakban kialakult városi társadalom struktúráját, s annak településen belüli térbeli rendjét s az ott zajló változások irányait. E tekintetben nem hagyhatók figyelmen kívül azok a folyamatok sem, amik az alföldi városok életében jelentős szerepet játszó külterületi településrendszerben – mindenekelőtt a tanyarendszerben – lezajlottak, s amelyek eredményeként e térségek várhatóan új fejlődési szakasz elé néznek.

A tanyarendszer átalakulási folyamatának értékeléséhez a tanyatípusok kérdéskörével érdemes először foglalkozni. ERDEI F. az 1940-es években a tanyák alábbi típusait különböztette meg: 1. még nem tanyák, 2. tanyázó helyek, 3. lakott tanyák, ezen belül *a*) ideiglenesen és *b*) állandóan lakott (kisgazda-, nagygazda-) tanyák, *c*) állandó letelepedésű szórvány tanyák, 4. major (átmenet a csoportos és szórványtelepülés között).

Hazánkban a 20. sz.-ban a lakott tanyák különböző típusai váltak uralkodóvá, mégpedig úgy, hogy az állandó letelepedésű szórvány- (vagy lakótanyák) „...aránya, történetileg a legutóbbi időkgig növekvő...”. E tanyatípusok mindegyike megegyezett abban, hogy általában a lakó- és munkahelyek – mégpedig őstermelő munkahelyek – együttese volt, de a termelési központ jelleg volt az uralkodó a lakófunkcióval szemben. Megegyeztek még abban is, hogy mindegyiket a legszorosabb társadalmi szálak fűzték „anyatelepülésükhöz” (kivétel ez alól csak az állandó letelepedésű szórvány volt). Azonos vonásuk volt továbbá az, hogy mindegyikük társadalmi–gazdasági alapja az individuális gazdálkodás volt. A funkciók terjedelmében – elsősorban a birtoknagyság által meghatározott mértékben – viszont nagy különbségek mutatkoztak közöttük.

A mai területi differenciálódás kialakulásában fontos szerepet játszott a magyar tanyarendszernek a század első harmadában bekövetkezett társadalmi átstrukturálódása, s annak területi különbségei. 1930-ban az Alföld népessége 3 255 410 fő volt, s ebből 977 348 fő (30%) élt külterületen. A külterületi települések ekkor alapvetően két típust képviseltek: egyrészt a tanyákat, másrészt a majorokat. A majorokban lakó cselédek számát mintegy 170 000 főre becsülve az alföldi külterületi népességből mintegy 800 ezren laktak tanyákon. (Miótán az adatok csak az összes külterületi lakosra vonatkozóan állnak rendelkezésünkre, ezért a következőkben azokat ennek megfelelően kell értelmezni.) Az összes lakos 42,5%-a volt kereső, amely érték viszont nagy területi szóródást mutatott, hiszen a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei 38,1%-os minimum és a Csongrád megyei 46,3%-os maximum között 8,2%-os volt a különbség.

Az Alföld külterületi társadalmának túlnyomóan az őstermelés biztosított megélhetést, hiszen a megyék átlagában az őstermelői keresői arány 85,4% volt, amelyen belül a legmagasabb értéket Bács–Kiskun megyében (90%), míg a legalacsonyabbat (67,9%) Hajdú–Biharban találtunk. Mindez azt jelzi, hogy a magas átlagérték ellenére az alföldi

külterületek társadalma még sem volt olyan egyértelműen paraszttársadalom, mint ahogy az a fenti értékekből következne. Sőt, ha tovább differenciáljuk a népességet aszerint, hogy kik tartoztak a parasztsághoz, akkor ez a kép még árnyaltabb lesz.

Erre vonatkozólag a birtokstatisztikák adhatnak felvilágosítást. A század első harmadában a mezőgazdaság és a kertészet önálló birtokosainak és bérlőinek az aránya ugyanis az Alföld keresőiből csupán 24,0% volt. (Ezen belül a 10 kh-on aluliak 13,8%-ot, a 10–50 kh-sok 7,9%-ot, s az 50 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkezők 3,3%-ot tettek ki.)

A mezőgazdálkodással foglalkozók belső strukturálódása alapján az Alföld megyéit négy nagyobb csoportba oszthatjuk.

Az első csoportba Csongrád és Bács–Kiskun megye sorolható, ahol a cselédek és mezőgazdasági munkások aránya viszonylag alacsony volt, ellenben magas részesedési hányad jutott az önálló birtokosokra és bérlőkre.

A második csoportba Békés és Jász–Nagykun–Szolnok megye tartozott magasabb cseléd és munkás hányaddal, s az ennek alapját tükröző jellemző birtokmegoszlással (a 100 kh-on felüli birtokok aránya kerekén 38% volt).

A harmadik csoportot Hajdú–Bihar és Pest megye alkotta, ahol szűk paraszti réteg és alacsony őstermelői hányad volt a jellemző, vagy másként fogalmazva e két megyében volt a legmagasabb az urbánus foglalkozásuk aránya.

A negyedik csoportba tartozó Szabolcs–Szatmár–Bereg megye elkülönült a többi területtől egyrészt abban, hogy itt volt a legalacsonyabb a külterületi népesség aránya (18,6%), másrészt itt élt a legszűkebb rétegű paraszttársadalom. Az önálló birtokosok és bérlők részesedése az összes keresőből csupán 11,4% volt, ellenben a cselédek (27,3%) és a mezőgazdasági munkások (36,2%) együttes aránya 63,5%-ot tett ki.

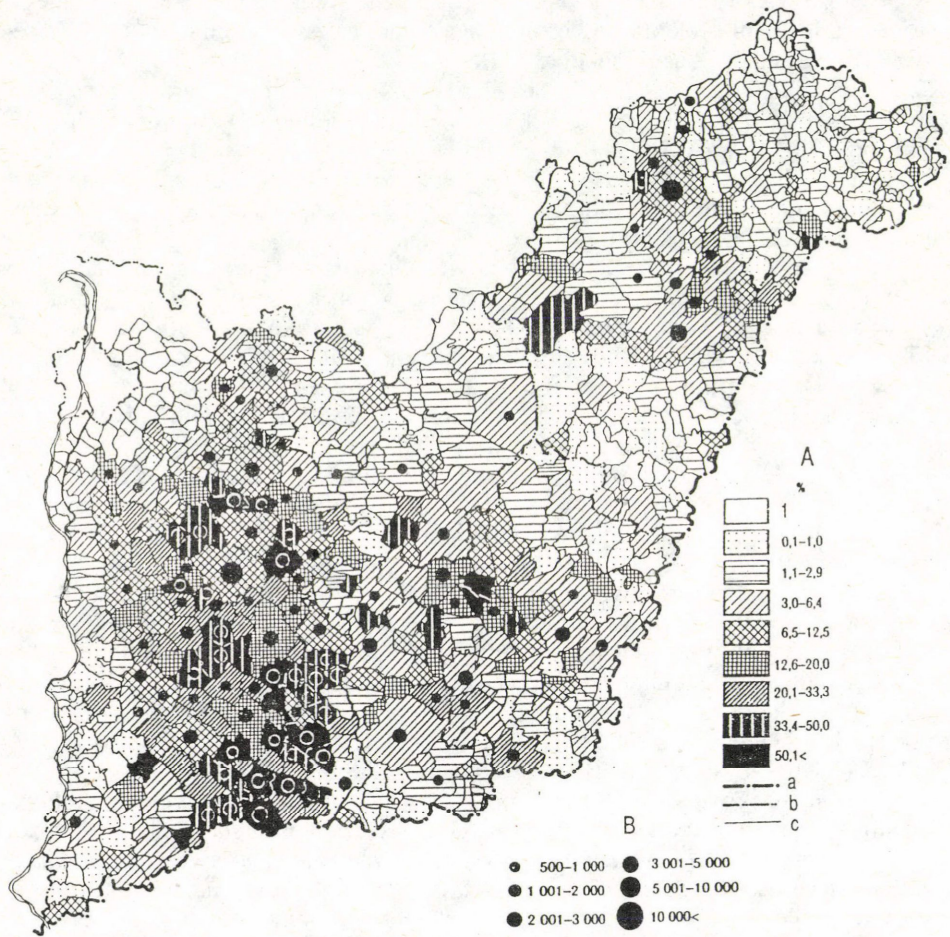
Az elmondottak alapján az Alföld külterületi népessége – amelyről általánosságban az a vélemény élt, hogy az paraszttársadalom volt – csak részben és területileg differenciált mértékben sorolható a parasztság táborához, még akkor is, ha a külterületi foglalkoztatottak döntő többségének az élete a mezőgazdálkodáshoz kapcsolódott. Továbbá az is kétségtelen tény, hogy a tanyai népesség nagyobb hányada tartozott a paraszti társadalomhoz, mint általában a külterületi népessége.

Az 1945-ös földosztást követően az Alföld külterületi népességének társadalmi tagolódása egyértelműbbé vált. Azzal, hogy megszűntek az uradalmi és nagygazda majorok, továbbá, hogy az újonnan földhöz jutottak körében nagy arányú tanyaépítési folyamat indult meg, a külterület települési formája is egysíkúbbá vált. Társadalmi szempontból a kis- és középparaszti rétegé lett a meghatározó szerep, települési szempontból pedig az ennek megfelelő tanyatípusok jöttek létre. Az alföldi külterületi népességszáma (1 107 798) és aránya (33,0%) ekkor érte el a maximumot.

Az ezután bekövetkezett társadalmi–gazdasági, tulajdoni és műveléségi változások az alföldi tanyarendszert a korábbinál sokkal élesebben differenciálták. Ezek között *a legfontosabb az volt, hogy jelentősen csökkent a külterületi népesség (3. táblázat), aminek eredményeként egész térségek váltak külterületi népesség nélkülivé (6. ábra)* vagy olyan területekké, ahol a külterületen élők száma elhanyagolhatóan csekély volt. Ilyen területek alakultak ki Szabolcs–Szatmár–Bereg megye túlnyomó részén, Hajdú–Bihar és Békés megyének elsősorban a volt Bihar megyei részein, Szolnok megye jászsági részein, a Tisza mentén, Pest megyének a fővárosi agglomerációhoz tartozó területein, s végül a Duna mentén.

3. táblázat. A külterületi népesség számának alakulása

Év	A külterületi népesség		Változási időszak	A fogyás	
	száma	aránya (%)		nagysága (fő)	aránya (%)
1949	1 107 798	33,0		—	—
1960	771 222	21,5	1949/1960	336 576	30,4
1970	572 387	16,3	1960/1970	198 835	25,8
1980	325 208	8,6	1970/1980	247 179	43,2
1990	206 888	6,4	1980/1990	118 220	36,4
Összesen:	—	—	1949/1990	900 810	81,3

6. ábra. Az Alföld külterületi népességének részesedése az összes lakosból, településként, 1990. – A = a részesedés mértéke; B = külterületi lakosok száma; a = országhatár; b = megyehatár; c = községhatár

Ratio of population living in outskirts within the total number of inhabitants, by settlements, 1990 – A = share; B = number of population living in outskirts; a = state boundary; b = boundary of counties; c = boundary of settlements

Azokon a területeken (mindenekelőtt a Duna–Tisza közti homokháton), ahol a korábbi időszakban a paraszti társadalom létszáma magasabb volt (a fent leírt első csoport), jelentős számú külterületi népesség maradt meg. Ebben a történelmileg kialakult körülményeken túl az is szerepet játszott, hogy itt munkaintenzív termelési kultúrák a honosak, amelynek a fenntartásához arra volt szükség, hogy más rendszerű szövetkezést és tulajdonformát hozzanak létre, mint az Alföld monokultúrás művelést folytató területein. E térségekben viszont a termelőszövetkezeti gazdálkodási formák nem kedveztek a tanyák fennmaradásának, így itt a nagyobb külterületi népességgel rendelkező települések sávokban, ill. góccokban helyezkednek el (pl. a Hajdú–Bihar és Szabolcs–Szatmár megyei övezet, a közép-békési övezet, a Nagykun városok, Jászberény és közvetlen környezete).

Területi differenciálódás jött létre a tanyarendszerben a külterületi népesség foglalkozási szerkezetében bekövetkezett változások eredményeként is. Ebben a vonatkozásban elkülönítve kell kezelniünk az Alföld nagyobb régióit, valamint az egyes települések tanyarendszerén belül kialakult övezeteket. A nagy alföldi régiókat e szempontból a következő területek alkotják:

1. Azon agrártérségek, ahol a külterületi népesség létszáma jelentéktelen (Tiszahát, Szamoshát, Szatmári-síkság, a Nyírség DK-i része, a Kis- és Nagy-Sárrét, Hortobágy, Dél-Békés, a Dunavölgye, továbbá Pest megyében a volt ceglédi és dabasi járás egy része);

2. Azok az agrártérségek, ahol nagyobb létszámú külterületi népesség él (ide tartozik pl. a Kiskunság, Csongrád megye, a Nagykun városok, ezen felül Gyomaendrőd és környéke);

3. Olyan területek, ahol a népesség foglalkozásában a szekunder és terciér ágazatok a meghatározóak, de alacsony a külterületi lakások aránya (pl. a Jászság, Közép-Tisza vidék, a Nyírség Ny-i része Nyíregyháza és környéke kivételével, a Rétköz, a fővárosi agglomeráció, a volt Csanád megye Makó kivételével);

4. Jelentős külterületi népességgel rendelkező területek, ahol a nem agrár tevékenység a meghatározó (Hajdúság, a három város, Szeged és Hódmezővásárhely, Kiskunhalas és Jánoshalma, a közép-békési városok, Szarvas és környéke, a Jászság Ny-i része).

Az egyes települések tanyarendszerén belüli területi differenciálódás mindenekelőtt a nagyobb határral rendelkező települések esetében követhető nyomon. A *külterület ugyanis egymástól jól elkülöníthető területekre tagolódik.* Ennek részei:

a) az agrárövezet, amely általában a határ peremterületein, vagy azokon a részeken maradt meg, amelyek közlekedési kapcsolata a zárt településsel rosszak;

b) egy középső átmeneti zóna, ahol a népesség egy része már nem a mezőgazdaságban dolgozik;

c) a belső övezet, amelyen belül a népesség többsége nem agrártevékenységet folytat.

Ez utóbbi övezetben a népesség összetétele a legváltozatosabb, hiszen a *többség* a városban dolgozó fizikai munkás, akiknek egy része korábban a mezőgazdaságban dolgozott, de foglalkozást váltva megtartotta a tanyáját lakásnak és egyben kétlaki életet él. A *másik jellemző csoport* az, amelyik a városban nem tudott lakáshoz jutni, emiatt olcsón tanyát vásárolt (amely lakóhelyül szolgál), de bejár a zárt településbe dolgozni. A *harmadik csoportot* azok a zárt településből kiköltöző jobb módúak alkotják, akik ebben az övezetben a szuburbiát hozták létre. Végezetül ebben az övezetben számos olyan *tanya*

is található, amelynek a *tulajdonosa vagy bérlője a zárt településben lakik, de a tanyán folytat valamilyen gazdasági tevékenységet* (fóliázás, virágkertészet, nagyüzemi állattartás stb.).

A városok növekedése, a külterületi népesség foglalkozási átrétegződése, továbbá az általános lakáshiány és a magas belterületi telekárak következtében, a külső lakóövezet egyre inkább kiterjeszkedett a külterületre is, egy *szuburbanizációs folyamatot* indított el. Ez azonban csak részben hasonló a fejlett országokban lejátszódó szuburbanizációhoz, mivel ez a folyamat elsősorban a belső tanyazonára terjed ki és – amint az előbbieken láttuk – ez a terület vegyes társadalmi struktúrával rendelkezik.

Differenciálódás jött létre a külterületi települések között az *infrastrukturális ellátottság* tekintetében is, amely a fenti övezetek szerint alakult ki. Általánosságban elmondható, hogy valamennyi külterületi övezet infrastrukturális ellátottsága rosszabb, mint a zárt településé, de jelentős különbségek alakultak ki a belső zóna és az agrárövezet között is. A zárt település környezetében lényegesen jobbak az infrastrukturális feltételek, ami különösen a szuburbánus sávokra igaz (7. ábra).

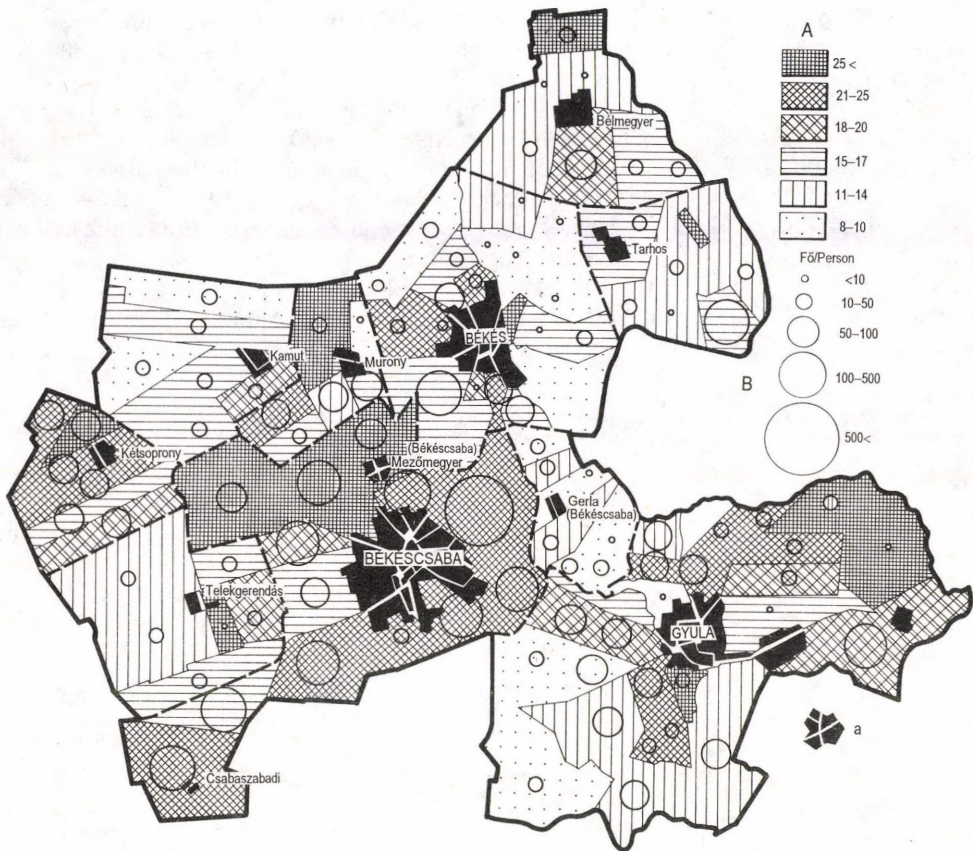
Az infrastrukturális ellátottság öt lényeges tényezőjét – az egy szobás lakások arányát, a villannyal való ellátottságot, a hálózati, ill. palackos gázzal való ellátottságot, a fürdőszobával, mosdófülkével való ellátottságot – népszámlálási körzetenként térképen ábrázoltam, majd mindegyik tényező 1–6 pontot kaphatott. Ezek együttes értéke alapján született meg az az összesített minősítési érték, amelyet a 7. ábra mutat.

Különbségeket fedezhetünk fel a tanyás vidékek között aszerint is, hogy milyen a tanyák *települési formája*. Eszerint megkülönböztethetjük a *szórt, vagy szinguláris* tanyák területeit, amely az egész Alföldre jellemző (A legnagyobb számban így települtek az alföldi tanyák.) Ezek infrastrukturális ellátása csak nagy költséggel valósítható meg, az egyes tanyák önállóan kapcsolódnak a zárt településhez, s így a tanyai népesség legszéttagoltabb társadalmi csoportját képviselik. A másik típust a *tanyaútcák* képviselik, amelyek elterjedése nem jelentős és főként a szlovákok által létrehozott tanyaterületeken (Szarvas, Békéscsaba környéke) található meg. A harmadik típust a *bokortanyák* alkotják, amelyek csak Nyíregyháza környékén fordulnak elő. E két utóbbi típus esetében – miután zártabb települési rendet valósítanak meg – az infrastrukturális ellátás jobban megoldható, a tanyai lakos közösségekben él, s ekként tart kapcsolatot a zárt településsel.

Napjainkban a tanyákkal kapcsolatosan a legtöbbször felvetődő kérdés az, hogy az új földtulajdon viszonyok újraélesztik-e ismét a korábbi tanyarendszert? E kérdésben pillanatnyilag csak jóslásokba lehet bocsátkozni. A várható fejlődés megítéléséhez azonban az alábbi tényekből kell kiindulni.

1. A jelenlegi privatizáció eredményeként létrejött néhány ha-os földbirtokok eleve életképtelenek, különösen azokon a területeken, ahol döntően szántóföldi gabonatermesztés folyik. Várható a kisbirtokok megszűnése, egyrészt oly módon, hogy a földterület eladása révén nagyobb, rentábilis gazdaságok születnek, aminek következtében a tulajdonosok száma jelentősen csökkenni fog. A másik lehetőség (ami már ma is gyakori), hogy a kis földterületű birtokokat bérlőkkel műveltetik. Következményként több tíz, vagy száz ha-os bérletek jönnek létre, ami ugyancsak csökkenti a gazdálkodói kör nagyságát. Miután a földön gazdálkodók száma lényegesen kevesebb, mint a tulajdonosok száma, ebből az következik, hogy a tanyaalapításban gazdaságilag érdekelt egyének száma csökken, ill. nem növekszik nagy mértékben. Ez tehát a nagy arányú tanyaépítés ellen hat.

2. A tanyarendszer felszámolódnálási folyamatával párhuzamosan a településhálózat is átrendeződött, mégpedig úgy, hogy a korábbi nagy határú városok határterületein belül új községek alakultak. Ennek következtében jelentősen nőtt a településsűrűség, csökken-

7. ábra. A közép-békési városok külterületének 1990-es népesség- (B) és 1980-as infrastruktúrális (A) ellátottsági kategóriái. – a = belterület

Population categories (B) as to 1990 and infrastructure provision classes (A) as to 1980 in the towns of the Central Békés area – a = central administrative area of towns

tek a határbeli munkahely és a zárt település (vagyis a lakóhely) közötti távolságok, s így a föld művelése a zárt településből is megoldható. E távolságot nem csak a km-ben mérhető nagyságcsökkenés jellemzi, hanem az is, hogy a modern gépekkel, ill. járművekkel rövidebb idő alatt el lehet érni a munkahelyet, a gazdaságot, tehát már nem áll fenn a távolság azon kényszerítő ereje, amely a tanyák kialakulásában oly nagy szerepet játszott. Végül is ez a körülmény is azt látszik alátámasztani, hogy nem számíthatunk a tanyák nagy arányú elszaporodására.

3. Az elmúlt évtizedekben a zárt település telekrendszere is átalakult, mégpedig úgy, hogy a nagy telkek alaprozódása következett be. Így a jelenlegi telekrendszer

alkalmatlan arra, hogy egy nagyobb méretű mezőgazdasági üzem területi igényeit kielégítse, továbbá túlságosan drágák a belterületi telkek, és nem is indokolt a belterület határát a külterület rovására növelni csupán azért, hogy ott mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók telkei jöhessenek létre. Mindez minden bizonnyal azt eredményezi, hogy a mezőgazdaság üzemi központját a tulajdonosok a határba helyezik ki, ami újabb tanyaépítést indukál.

4. A szuburbanizáció minden bizonnyal tovább erősödik, de ez a folyamat továbbra is kizárólag a belső tanyazonát veszi igénybe. Itt tehát további jelentősebb építkezésekre lehet számítani, azonban az újonnan épült települések már nem tanyák.

Összességében a hazai tanyarendszer átalakításával kapcsolatban egymással ellentétesen ható tényezőkkel kell számolnunk. Az azonban a rentábilis gazdaságok kialakulásának időpontjában válik világossá, hogy hány új külterületi gazdasági központ jön létre. Azt, hogy ezek a külterületi lakott helyek valóban a szó klasszikus értelmében, „tanyaként” születnek-e újjá, vagy farmgazdaságok lesznek belőlük, jelenleg eldönteni nem lehet.

IRODALOM

- BECSEI J. 1983. Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. – Akad. Kiadó, Bp. 208 p.
- BECSEI J. 1991. Békéscsaba településen belüli társadalmának térszerkezete. – Földr. Ért. 40. pp. 81–105.
- BECSEI J. 1993. Mezőhegyes településmorfológiai jellemzői. – Földr. Ért. 42. pp. 193–223.
- ERDEI F. 1939. Magyar város. – Atheneum Kiadó, Bp. 216 p.
- MENDŐL T. 1936. Városaink valódi nagysága és a helyzeti energiák típusai. – Földr. Közl. 59. 8–10. pp. 361–369.
- MENDŐL T. 1963. Általános településföldrajz. – Akad. Kiadó, Bp. 567 p.
- RECHNITZER J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás. – MTA RKK, Győr, 208 p.

TOWNS AND SCATTERED FARMSTEADS (*TANYAS*) IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN (ALFÖLD)

by *J. Becsei*

S u m m a r y

The attitude and policy of the state in Hungary toward the incorporation of towns has been modified for the past years and the number of towns had reached 200, of which 94 are located in the Great Plain. 61 per cent of the population of this macroregion live in towns, i.e. the ratio of urban population in this area exceeds the national average. Claiming that functional centres of a given territory are urban settlements and nowadays innovation plays a pivotal role in the general development, it can be stated that the Great Plain enjoys a favourable position among the Hungarian macroregions.

The main direction of economic development of the Great Plain follows national trends, typical features of which are expansion of the tertiary employment (29.6 per cent) and increase of the number of employees in the quaternary sector (25.5 per cent). All this calls for the modification of the typology of settlements by the occupational structure. In the largest towns of the Great Plain non-manual employment has surpassed 40 per cent while in urban settlements with special functions it is more than 30 per cent.

Due to alterations in the occupational structure and in other characteristics of towns the internal structure of settlements has also been modified. Although most of them have retained morphological features typical of 'market towns' (primarily in their macrostructure), there has been a trend of segregation according to social groups. A similar change has taken place in the outskirts of the towns in the Great Plain, too. This multifold spatial differentiation affected scattered farmsteads all over the macroregion in general and the 'tanya' system around individual towns in particular.

A most conspicuous feature of differentiation is the elimination of tanyas in some places and their survival but shrinking in other ones. Settlement pattern requires differentiated tanya policies for the density of the scattered farmsteads determines the costs of infrastructure provision. Spatially, towns are surrounded by three zones of tanyas, the innermost of which is becoming a zone of suburbanisation, the intermediate one is of transitional character while in the outer zone farming function is prevailing. Recent changes in the forms of ownership are likely to exert a profound impact on this transformation, as far as the state and number of tanyas are concerned.

Translated by L. BASSA

Hajdú-Moharos József: Moldva – Csángóföld – csángó sors. Balaton Akadémiai Könyvek, 16., Vörösbény, 1995. 133 old.

Kivételes eset, amikor egy, a harmincas éveinek derekán járó oktató–kutató, összegező művek, azaz könyvek megírására, kiad(at)ására vállalkozhat. HAJDÚ-MOHAROS József, a Balaton Akadémia földrajz–marketing tanára ezt teszi. Tchetti, mert sokoldalú felkészültségéből és alkotói vénájából adódó kvalitásai következtében erre (is) alkalmas. Földrajzi, földtani, tudományelméleti és kutatásmódszertani eredményei, ill. a földtudományok határterületeihez kapcsolódó ismeretei, továbbá ezen ismeretek integrálása iránti képessége, nem kevésbé a (szöveg-)szerkesztés műveleteivel kapcsolatos készsége teszi munkáját megalapozottá.

A Szerzőnek az elmúlt három év alatt hat könyve jelent meg, négy a Balaton Akadémia Könyvek sorozatában (Románia tájféldrajzi beosztása, 1993; Menedzsment, marketing, geopolitika, 1994; Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia–Kárpátalja földrajzi leírása, 1995; Moldva–Csángóföld–csángó sors, 1995); egy középiskolai tankönyv a Műszaki Könyvkiadó gondozásában (Földünk–Környezetünk, – földrajztankönyv 14–15 éveseknek; társszerzőkkel, 1995) és egy kötet az ELTE TTK kiadásában (Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia, – rövidített változat, 1995). Ugyanebben a rövid időszakban HAJDÚ-MOHAROS J. több elemző cikket jelentetett meg különböző folyóiratokban, szerzőtársként részt vett az Európa regionális földrajza c. egyetemi tankönyv elkészítésében, valamint az Officina Nova Földrajzi Világenciklopédiájának és a Pannon Enciklopédia „Magyarország földje” c. kötetének munkálataiban.

Már csak itt felsorolt munkái is olyan színes témapalettáról tanúskodnak, amelyek mindegyikére a komplex szemlélet és vizsgálati mód is jellemző (a regionális földrajzi műveknél a kötelező erejű enciklopédikus tartalommal és a szükséges földrajzi helynévanyaggal). A Szerző – gyakorló tanárként – kiváló didaktikai érzékkel építi fel könyveit, melyek tananyagot túlmutató használhatóságát gördülékeny, közérthető stílusuk, jó nyelvezetük is segíti. Másként fogalmazva: HAJDÚ-MOHAROS kolléga opuszainak nagyobb része úgy tankönyv, hogy nem „tankönyvívő”, és ezáltal a mai világban tájékozódni, szűkebb–tágabb környezetünkben eligazodni vágyó igényes olvasó haszonnal, élvezettel forgathatja műveit.

Moldváról és a Csángóföldről frott könyve viszont több, mint hézagpótló, mert – amint ezt a felhasznált irodalom is tanúsítja – átfogó földrajzi leírás ez idáig e számunkra rendkívül fontos térségről nem jelent meg. Bár a könyv alapvonásaiban a tárgyalás menetében egyértelműen geográfiai, Moldva nyolc megyéjének földrajzi leírása sem áll meg a „mit és hol keresünk” térbeli szemléleténél, hanem e tudományterületek határain átjárva, a problémafelvetés és -megoldás dolgain gondolkozva arra is választ keres, hogy az „utak – szó szerint és átvitt értelemben – hová vezetnek”. Ebbéli metodikai elveiről vall a Moldva történeti–földrajzi vázlata c. fejezet, melyben pl. Etelköz értelmezése, Moldva és Havasalföld etimológiája, a románok és moldovának